

5. Липинський В. Україна на переломі 1657-1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII столітті / В. Липинський // Твори. Історична секція. — Філадельфія : Східноєвропейський ін-т ім. В. К. Липинського, 1991. — Т. 3. — С. 1-367.
6. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В'ячеслав Липинський // Твори. — К. ; Філадельфія : Ін-т Східноєвропейських досліджень НАНУ; Східноєвропейський ін-т ім. В. К. Липинського, 1995. — Т. 6. — Кн.1. — С. 15-470.
7. Липинський В. Покликання варягів чи організація хліборобів. (Кілька уваг з приводу статті Є. Х. Чикаленка “Де вихід”) / В. Липинський // Хліборобська Україна. — Відень, 1922-1923. — Кн. 4. — Зб. 7-8. — С. 312-341.

The article analyzes the content and features of concepts Ukrainian conservatism 20-30 years of the twentieth century.

Key words: state structure, conservatism, nationalism, traditionalism, political ideology, the concept of Ukrainian monarchy.

Отримано: 21.06.2012 р.

УДК 001(477)(092),,1919/1920”:323

О. М. Завальнюк

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

**І. І. ОГІЄНКО: ТУРБОТА ПРО УКРАЇНСЬКІ ІНСТИТУЦІЇ
ТА ГРОМАДЯН УНР ЗА ПОЛЬСЬКОГО АДМІНІСТРУВАННЯ
НА ПОДІЛЛІ (ЛИСТОПАД 1919 — ЛИПЕНЬ 1920 рр.)
(до 130-річчя від дня народження видатного
українського діяча Івана Івановича Огієнка)**

На основі архівних і опублікованих джерел, а також праць сучасних українських істориків досліджується діяльність Головноуповноваженого уряду УНР І. І. Огієнка, спрямована на різнобічну підтримку українських громадян та інституцій, що функціонували на Поділлі за польської військової і цивільної присутності.

Ключові слова і словосполучення: І. І. Огієнко, урядові повноваження, українські інституції, громадяни УНР, польська адміністрація, реквізиції, оскарження дій польської адміністрації, фінансування, матеріальна допомога.

14 січня 2012 року виповнилося 130 років від дня народження одного із найбільш відданих національній справі українців — Івана Івановича Огієнка, який залишив яскравий і водночас повчальний слід в освітній, науковій, громадській, церковній і державній сферах. Виховуючись у простій селянській родині на немирущих людських цінностях, які і нині залишаються окрасою нашого національного буття, він проніс через усе своє життя вірність загальнолюдським ідеалам. На батьківщині Огієнко витворив своєрідний літопис своїх корисних і потрібних людській спільноті справ. Його велика частка припала на добу Української революції 1917-1921 рр.

У житті і державній роботі Івана Івановича особливе місце посів період з середини листопада 1919 р. до 9 липня 1920 р., коли, виконуючи спеціальне доручення Ради Народних Міністрів, йому довелося одноосібно представляти вищу українську владу у зносинах з польськими військовими і державни-

ми чинами у Кам'янці-Подільському. Дослідження цих сторінок біографії діяча має важливе значення, адже дає змогу створити більш повне розуміння його внеску у захист національних інтересів країни в дуже складний період державотворення.

Дослідники (М. С. Тимошик [23; 24], В. П. Ляхощкий [11; 12; 13], І. І. Тюрменко [25; 26; 27], С. І. Сохацька [22], А. О. Копилов [8; 9], А. А. Заводовський [6], О. Климчук [7] та ін.) з'ясували низку питань, пов'язаних з діяльністю І. І. Огієнка на відповідальному державному посту в той час. Утім захист політичних, культурних, юридичних і майнових інтересів українських громадян та інституцій досліджено, на наш погляд, недостатньо. Висвітлення цих аспектів і є метою нашої розвідки.

Передумовою надання І. І. Огієнку особливих повноважень стало вимушене залишення державною владою УНР кількох повітів Поділля з Кам'янцем-Подільським. Щоб ця територія не дісталася білогвардійцям, які прагнули включити українські землі до складу російської держави, 8 листопада 1919 р. на пропозицію С. В. Петлюри поляки погодились взяти її під свій контроль [3, с. 319; 16, с. 318]. Головний отаман був переконаний, що польське військо приїде до тимчасової столиці УНР та інших подільських міст як союзник, а не окупант [3, с. 135]. Перед евакуацією державних структур УНР зі своєї резиденції Рада Народних Міністрів 15 листопада прийняла ухвалу про надання міністрові ісповідань І. І. Огієнку повноважень Головногоуповноваженого українського уряду в регіоні, який переходив під польське адміністрування. У «Повновласті», спеціальному документі, підписаному Головою РНМ І. Мазепою та державним секретарем Л. Шрамченком, зазначалося: «Головноуповноважений опікується всіма українськими громадянами, що залишилися на опущеній урядом території, береже державне майно, допомагає українським громадянам і інституціям і, зокрема, допомагає їм повернутися додому; опікується Українським Червоним Хрестом та всіма шпиталями і хворими. Головноуповноважений, як представник уряду, заступає інтереси громадян перед тою неукраїнською військовою та цивільною владою, яка займає м. Кам'янець із залишеним урядом районом. Розпоряджається асигнованими в його розпорядження державними коштами, веде належну звітність» [25, с. 260]. Повний текст цього важливого документа 19 листопада 1919 р. опублікувала місцева газета «Трудова громада». 14 лютого 1920 р. І. І. Огієнко отримав від РНМ ще одну «Повновласть», якою на міністра поклали «особливий обов'язок бути головним куратором всіх українських культурно-освітніх інституцій і установ на окупованій польським військом українській території...» [25, с. 261]. Власне, ці положення й стали тими нормами, які утворили правове поле діяльності І. І. Огієнка щодо захисту інтересів інституцій та громадян УНР в умовах своєрідного двовладдя – польської адміністрації, більш потужної, підкріпленої військовою силою, і української, значно слабшої.

Виконувати покладені державою нові обов'язки було дуже складно. Польські військові частини, які прибули до Кам'янця-Подільського (за радянськими розвідданими, їх контингент нараховував тут близько 3 тис. осіб [5, с. 145]), інших міст, а також до подільських містечок і сіл, відразу потребували розквартирування. Тож десятки будинків різних українських інституцій (державного управління, суду, банку, шкіл, земств, підприємств, православної консисторії тощо) відразу реквізували під штаби і постій жовнірів [4, с. 306, 308, 335]. Заблокувати цей процес було нереально – низка структур вміть втратила можливість нормально функціонувати, а місцеві школи, які мали непогані,

як для воєнного часу, приміщення, змушені були по черзі використовувати один і той же будинок. Потрапили під реквізицію приміщення таких шкіл Кам'янець-Подільського: чоловічої духовної, двох нижчих початкових, однієї вищої початкової, частину гімназії „Просвіти”, духовної семінарії і селянської жіночої гімназії та ін. [5, с. 145]. Два перших поверхи великої триповерхової споруди Кам'янець-Подільської державної української гімназії імені С. Руданського відвели під казарму, на третьому поверсі розмістилася школа. Таке сусідство явно не сприяло успіху навчального процесу. До того ж, згодом польська адміністрація почала наполягати на звільненні і цього поверху, мотивуючи тим, що ніде розміститися польські школи та різні інституції [14, с. 225]. У селах Кам'янецького повіту багато приміщень освітніх закладів також потрапили під реквізицію, що негативно позначилося на навчанні дітей [4, с. 132, 147, 304, 331-382].

Сприймаючи тимчасове вилучення шкільних будинків як вимушений захід, І. І. Огієнко разом з тим активно протидіяв припиненню навчального процесу у низці шкіл. Тож коли стало відомо про те, що польська адміністрація перешкоджає роботі Кам'янець-Подільської жіночої гімназії, Головноуповноважений звернувся до начальника Подільської округи Б. Крачекевича, а також командуючого VII дивізії Подільського фронту генерала Ф. Крайовського з проханням вжити відповідних заходів на користь цієї інституції [28, ф. 1131, оп. 2, спр. 18, арк. 6, 17]. Зрештою, захистити український інтерес не вдалося – поляки настояли, щоб школа забрала своє майно із її ж приміщень. Однак в іншому випадку, який стосувався Кам'янець-Подільської державної чоловічої гімназії ім. С. Руданського, все закінчилося для українців добре після того, як І. І. Огієнко двічі звертався до начальника Подільської округи, міністра народної освіти УНР, а також Української дипломатичної місії у Варшаві [28, ф. 1131, оп. 2, спр. 18, арк. 33, 80-88 зв.]. Польській адміністрації не вдалося виселити учнів, педагогів і службовців Подільської духовної семінарії з інтернату і квартир після того, як відповідний наказ Головноуповноважений оскаржив перед Б. Крачекевичем (той відмінив скандальну вимогу) [28, ф. 1131, оп. 2, спр. 18, арк. 90-91 зв.]. Те ж стосується і Подільської духовної семінарії. Коли її керівник повідомив Головноуповноваженому, що поляки збираються реквізувати два будинки, у яких розміщувалися інтернат, класи і квартири педагогів і службовців, той відразу направив своє заперечення начальнику Подільської округи, після чого отримав відповідь про те, що приміщення семінарії залишаються у її розпорядженні [16, с. 22]. Щоб захистити українські школи від реквізицій, за погодженням з польською стороною, було створено спільну комісію, до якої увійшли українці і поляки. Але очікуваних результатів ці заходи не дали [28, ф. 1131, оп. 2, спр. 18, арк. 61; 19, 9 червня]. Загалом під постій у Кам'янці-Подільському жовніри зайняли 9 шкільних будинків [10, с. 111]. За свідченням в.о. міського голови І. Кишківського на початку лютого 1920 р., «тисячі дітей блукає без заняття», бо «помешкання шкіл були зайняті військами і військовими інституціями» [4, с. 313-314].

Під час польського адміністрування на Поділлі державні навчальні заклади, які відновили роботу у лютому 1920 р. (за рішенням Комітету головноуповноваженого (КГУ) від 2 грудня 1919 р. навчальний процес у них був перерваний через епідемію [28, ф. 1131, оп. 1, спр. 1, арк. 41]), повинні були фінансуватися з бюджету УНР через Головноуповноваженого представника уряду. Із залишених йому 30 млн. крб. (згодом до цієї суми Рада Народних Міністрів додала ще 50 млн. крб., а Комітет Головноуповноваженого своїм рішенням від 16 грудня 1919 р. задовольнив прохання І. І. Огієнка у виділенні на потреби українських інституцій додатково 200 млн. грн. [28, ф. 11231, оп. 1, спр. 1, арк. 86 зв.]

певна частка направлялася на підтримку українських шкіл, зокрема Кам'янець-Подільської селянської дівочої гімназії, Подільської учительської семінарії, Кам'янець-Подільської університетської гімназії для дорослих [13, с. 112]. У грудні 1919 р. губернський комісар М. Ільїнський просив І. І. Огієнка виділити на утримання тільки 5000 нижчих початкових шкіл Поділля 13 млн. крб. Всього ж на освітню галузь (без вищих навчальних закладів) потрібно було 48 млн. крб. [28, ф. 1131, оп. 1, спр. 56, арк. 18]. Звісно, на такі видатки І. І. Огієнко зі своїм управлінським апаратом, представленим КГУ і референтурою освітніх справ, піти не міг. Тож доводилося надавати фінансову допомогу вибірково. Колегіальний орган при Головноуповноваженому розпорядився, щоб з початку 1920 р. асигнувати на потреби державних шкіл Кам'янця-Подільського 11259966 крб., а шкіл Кам'янецького повіту і на Подільську «Просвіту» – 14768747 крб. [28, ф. 1131, оп. 1, спр. 1, арк. 106]. Пропозиції щодо фінансування шкіл інших повітів мало виробити управління губернського комісара освіти.

За таких умов безперервно фінансувався Кам'янець-Подільський державний український університет (К-ПДУУ) – єдина національна вища школа, яка функціонувала в часи другої УНР і була гордістю українського відродження. 15 листопада 1919 р. Рада Народних Міністрів УНР ухвалила відпустити в розпорядження цього вишу на зарплату працівникам та інші потреби 3195000 крб. [28, ф. 1131, оп. 1, спр. 4, арк. 15 зв.]. У грудні повноважний представник вищої української влади розпорядився передати закладу 125 млн. крб. на утримання трудового колективу і придбання двох житлових будинків [19, с. 48]. А вже 1 січня 1920 р. він провів нараду трьох міністрів, яка погодила законопроект «Про тимчасове підвищення з 1-го грудня 1919 р. оплатних норм служачим Кам'янець-Подільського Державного Університету», який передбачав підвищення розмірів окладів працівникам вишу за 45 розрядами [1, ф. 582, оп.1, спр.2, арк. 60-60 зв.]. 25 березня 1920 р. І. І. Огієнко оголосив постанову про поліпшення матеріального становища службовців центральних державних і низки місцевих установ, що підпорядковувалися УНР. Зарплата викладачів, завідуючих кабінетами і стипендії студентам університету зросли у 5, у той час як іншим працівникам – лише у 4 рази [28, ф. 1131, оп. 1, спр. 36, арк. 30]. Напередодні Великодня скликана Головноуповноваженим нарада присутніх у Кам'янці-Подільському міністрів підтримала його пропозицію щодо асигнування на видавничі справи університету 2 млн. крб. [28, ф. 1131, оп. 1, спр. 35, арк. 47; 17, 1920, 27 квітня].

Найвищий представник української влади, тримаючи на контролі роботу навчальних закладів Кам'янця-Подільського, у лютому 1920 р., коли розпочалося друге півріччя навчального року, зробив їх перший об'їзд [17, 1920, 27 лютого]. Наприклад, 1 березня він навідався до приватної комерційної школи В. Г. Підгурського, побував на уроках географії, математики і фізвиховання, проінспектував знання учнів з окремих предметів, пожертвував на користь бідних дітей 20000 грн. [17, 1920, 4 березня]. 31 березня маршрут Головноуповноваженого проліг до Подільської духовної семінарії. Тут він оглянув приміщення, зустрівся з педагогами, учнями. Оскільки заклад фінансувався не з державного бюджету, високий гість звернувся до його керівника з проханням вжити заходів для збільшення навчальних площ (частину їх займали польські військовики), кращого забезпечення навчального процесу підручниками, недопущення голодування учителів тощо [16, с. 21].

І. І. Огієнко рішуче виступив проти наміру колонізації українських шкіл (запровадження вивчення польської мови як обов'язкової відповідно до наказу старости Ю. Губерта від 1 лютого 1920 р. так і не відбулося). Коли стало відомо, що

польська адміністрація має намір взяти всі початкові і середні школи адміністративного центру регіону, а також К-ПДУУ на утримання другої Речі Посполитою, повноважний представник УНР заявив у відповідь, що «український уряд має змогу удержувати свої школи сам» [18, с. 632, 633]. Для посилення національного виховання школярів, інших груп населення міста, 1 березня 1920 р. він видав наказ про оголошення дня вшанування Т. Г. Шевченка, який припадав на 10 березня, вихідним для шкіл і державних українських інституцій [17, 1920, 6 березня].

Іншим напрямком роботи Головноуповноваженого було забезпечення нормальної роботи лікувальних закладів в умовах всіляких епідемій (віспи, тифу, «іспанки»), інших захворювань, зокрема, азіатської холери, дезинтерії. Лише у Кам'янецькому повіті кількість інфекційних хворих зросла проти 1918 р. у 82 рази [17, 1920, 14 січня]. Вже 25 листопада 1919 р. КГУ, обговоривши стан захворювання кам'ячан на тиф, прийняв ухвалу про негайне вироблення плану боротьби з епідемією та допомоги лікарям [28, ф. 1131, оп. 1, спр. 1, арк. 31 зв.]. До цього питання повернулися через тиждень, утім урядовці змушені були визнати, що без серйозної допомоги держави справитися з цим лихом не вдасться [28, ф. 1131, оп. 1, спр. 1, арк. 38].

На початку 1920 р. І. І. Огієнко затвердив штати шпиталів і різних медико-санітарних установ, познайомився з роботою кожного з них. Зокрема, 22 січня у супроводі референта у справах санітарії Яковенка і голови Санітарного комітету Ільницького він відвідав 27-й інфекційний шпиталь [17, 1920, 16 і 25 січня]. Згодом з'ясували, що станом на 26 лютого 1920 р. загальна кількість хворих, які лікувалися офіційно, становила 915 осіб (365 з них мали інфекційні захворювання, переважно на тиф) [17, 1920, 2 березня]. Але вже через тиждень кількість тих, хто був уражений сипним, черевним і поворотним тифом, зросла до 467 [17, 1920, 16 квітня], а на початку травня вона становила 563 особи [17, 1920, 20 травня], що свідчило про недостатність заходів боротьби проти епідемії. На утримання усіх підконтрольних Головноуповноваженому лікувальних закладів відпустили 6,5 млн. крб. [17, 1920, 10 лютого]. Окремо було профінансовано діяльність протезної майстерні при 11-му військовому шпиталі, яка певний час не працювала через відсутність коштів [17, 1920, 2 березня]. Щоб уберегти від захворювання учнів, КГУ 2 грудня 1919 р. перервав навчальний процес в школах міста, доки епідемія грипу не спаде. Того ж дня на боротьбу з різними пошестями було виділено 2154200 крб. [21, 1919, 13 грудня]. Утім, коштів на роботу лікувальних закладів не вистачало. Так, у квітні 1920 р. через це довелося закрити міську інфекційну лікарню [17, 1920, 25 квітня].

Опікувався І. І. Огієнко й іншими проблемами. Коли йому повідомили, що у бюджеті міської управи Кам'янець-Подільського не стало коштів на найнеобхідніше, він поспривав виділенню цій структурі позики в розмірі 10 млн. крб., частина з яких пішла на придбання борошна для міської пекарні, яка випікала відносно дешевого хліба [20, 24 январа]. Особливу увагу він приділяв українським військовикам, які опинилися, зокрема, у Кам'янці-Подільському і не мали засобів для життя. Вже 24 листопада 1919 р. появилася наказ Головноуповноваженого, який зобов'язував військовиків стати на облік в референтурі військових справ [21, 1919, 27 листопада]. Оскільки ті не поспішали робити це, наказ довелося повторити через тиждень [21, 1919, 3 грудня].

Старшинам, управлінцям й козакам армії УНР, які наприкінці 1919 р. проходили лікування у військових шпиталях Кам'янець-Подільського, за наказом І. І. Огієнка видавали належне грошове утримання за посвідками управління референта військових прав та Кам'янецького військового начальника [21,

1919, 29 грудня]. Хворим козакам, які знаходилися на ст. Дунаївці, відпущені КГУ кошти доставив загін Головної філії Українського товариства Червоного Хреста [17, 1919, 12 грудня]. Тим 70 старшинам, які, за розпорядженням вищої української влади, збиралися від'їжджати до польського Домб'є, він розпорядився виплатити «харчові» гроші (по 3 тис. крб. на одну особу) [21, 1919, 29 грудня]. Крім того, їх сім'ям мали виплачувати по 200 крб. на добу [28, ф. 1131, оп. 1, спр. 1, арк. 120 зв., 122]. На пошиття білизни, одягу і взуття для хворих і полонених українців видали аванс в розмірі 3 млн. крб. [28, ф. 1131, оп. 1, спр. 1, арк. 86 зв.]. Упродовж трьох місяців, починаючи з 19 грудня 1919 р., одужуючим козакам, за ухвалою Комітету головно уповноваженого уряду УНР, належало виплачувати щодоби по 160 грн. [28, ф. 1131, оп.1, спр. 1, арк. 99]. 6 січня 1920 р. І. І. Огієнко зобов'язав військового референта надати усім старшинам, лікарям і урядовцям Дієвої армії УНР, а також частин і установ, які не отримували відсоткової надбавки через дорожнечу, допомогу із розрахунку 200 грн. на добу з 16 листопада 1919 р. по 1 січня 1920 р. [28, ф. 1131, оп. 1, спр. 1, арк. 106; 21, 1920, 14 січня]. Хворим і пораним козакам, за ухвалою КГУ, почали видавати гроші замість пайка за два перших місяці 1920 р. [21, 1920, 17 лютого]. 1 лютого 1920 р. референту народного опікування підраховувала, що на лікування, реабілітацію і переїзд 554 хворих було затрачено 2114734 грн. [21, 1920, 20 лютого].

Великою проблемою для урядового відповідального за українські інституції і громадян УНР у Кам'янці-Подільському були кілька тисяч державних службовців, які залишилися тут після від'їзду керівництва країни. Через кризу готівки, державну допомогу, яку їм нарахували відповідно до закону, вони не отримали (її зарахували на персональні книжки в ошадних касах). Щоб виправити становище, С. В. Петлюра 12 грудня 1919 р. доручив І. І. Огієнку вжити відповідних заходів, аби чиновникам видали їхні гроші, що і було зроблено [21, 1919, 24 грудня].

У січні 1920 р. загальна держслужбовців у місті побільшав – його поповнили працівники кількох міністерств, переважно фінансів і шляхів, які прибули з польського Ланцута – місця перебування більшості органів державного управління УНР [17, 1920, 22 січня]. Кожному з них виплатили авансом по 3 тис. крб. Враховуючи масштаб цін (наприклад, на початку лютого 1920 р. на базарі фунт сала коштував 220-250 крб., м'яса – 100-115 крб., чорного хліба – 35-40 крб., пляшка молока – 50-60 крб. [17, 1920, 7 лютого]; а 22 березня пуд картоплі продавали за 1000 крб., фунт м'яса – за 170 крб., риби – 200, сиру – 120, масла – 600 крб.) [17, 1920, 23 березня], ці кошти були незначними. Для того, щоб прояснити становище державних службовців, які опинилися у Проскуріві, І. І. Огієнко направив туди свого референта І. Кишківського [17, 1920, 14 березня]. У Кам'янці-Подільському урядовцям надавалася безплатна медична допомога. Якщо хворий лікувався в домашніх умовах, йому за кожний день непрацездатності виплачували по 100 крб. Після хвороби кожен отримував на реабілітацію 1500 крб. Удвічі меншу суму отримували хворі члени родин держслужбовців при умові, що вони були інгородніми. В разі смерті глави сімейства затрати на похорон виплачували з коштів, які були у розпорядженні Головноуповноваженого [21, 1919, 7 грудня]. 3 квітня, напередодні Великодня, І. І. Огієнко провів через засідання Ради Народних Міністрів ухвалу про надання урядовцям місцевих українських установ грошової допомоги в розмірі одного місячного утримання та відсоткових надбавок і добових нараховань відповідно до закону від 26 січня 1920 р. [2, с. 14].

Допомога надавалася окремим особам, родинам, а також тим інтелігентам і держслужбовцям, які через різні обставини опинилися без засобів до

життя або мали дуже скрутне матеріальне становище. Йдеться, зокрема, про скульптора М. Перепелицю, який збирався відбутися на навчання до Сербії, і студента консерваторії М. Голинського (на підставі рішення КГУ головноуповноважений встановив їм стипендії [28, ф. 1131, спр. 1, опр. 1, арк. 103, 107]), вдову покійного швейцара Подільської губернської управи (розмір матеріальної допомоги встановити не вдалося [28, ф. 1161, оп. 1, спр. 1, арк. 99 зв.]), вдову і четверо сиріт лікаря Кам'янець-Подільської губернської земської лікарні А. С. Яроцького, який, надаючи допомогу хворим, помер від тифу. Їм виплатили 20 тис. грн. [17, 1920, 7 лютого], вдову лікаря військового шпиталю Гарбара (їй надали 10 тис. грн. при умові, що вона відмовиться від місячної пенсії [28, ф. 1131, оп. 1, спр. 1, арк. 103]). Вдова генерала Ф. О. Колодія отримала 50 тис. крб. допомоги з фонду Головноуповноваженого [2, с. 24]. Дітям-сиротам 30 родин з містечка Гусятин Кам'янецького повіту, батьки яких померли від тифу, виплатили з того ж джерела загалом 100 тис. крб. [28, ф. 1131, оп. 1, спр. 1, арк. 163 зв.; 17, 1920, 13 лютого]. 100 учителям Холмщини надали одноразову допомогу в розмірі 200 тис. крб. Крім того, 26 грудня 1919 р. КГУ погасив їм заборгованість по зарплаті за попередні місяці на суму 884760 грн. [28, ф. 1131, оп. 1, спр. 1, арк. 103]. Дуже своєчасно було ухвалено рішення про виплату допомоги тим урядовцям, які потрапили до Тернополя і були інтерновані польською владою (на це КГУ на чолі з І. І. Огієнком відпустив аж 5 млн. грн. [28, ф. 1131, оп. 1, спр. 1, арк. 106]). Фінансову підтримку в розмірі 84 тис. крб. отримали на початку 1920 р. біженці з Буковини, які тимчасово оселилися у Кам'янці-Подільському [28, ф. 1131, оп. 1, спр. 1, арк. 110 зв.]

Щоб зафіксувати імена усіх, хто пішов з життя у той грізний час, І. І. Огієнко створив при референтурі опікування мартирологічний відділ (лише у 1919 р. в Кам'янці-Подільському померли 2619 осіб, на 1845 більше, ніж у 1918 р. [17, 1920, 1 липня]). Крім фіксації імен померлих і вбитих, структура повинна була збирати інформацію про їх колишню трудову діяльність [17, 1920, 3 березня]. Цей відділ окремо збирав інформацію про «всіх козаків, старшин та урядовців, що були убиті або померли з дня евакуації уряду з Києва [з кінця січня 1919 р. – Авт.]» [13, с. 111]. Сам І. І. Огієнко демонстрував велику повагу до тих державотворців, які передчасно покинули цей світ. Так, 23 листопада, на 9-й день після смерті міністра народного здоров'я і опікування Д. А. Одрини, він повідомив про panaхиду по небіжчику в храмі Олександра Невського [21, 1920, 22 листопада]. За державні кошти похоронили референта військових справ КГУ, генерала О. Ф. Колодія, який помер 20 квітня 1920 р. від тифу [19, с. 34, 37].

Для виплати стипендій 200 юнакам і дівчатам К-ПДУУ, значну частину яких становили вихідці з Галичини, представник вищої української влади провів через КГУ рішення про асигнування 2,4 млн. крб. Для галицького та іншого студентства того ж вишу, яке не могло відбутися до рідних місць для святкування в родинному колі Великодня, він видав допомогу в розмірі 200 тис. крб. (її потратили на святкові розговини, які відбулися 11 квітня 1920 р.) [19, с. 42, 43].

І. І. Огієнко не втрачав з поля зору й інші українські інституції, зокрема філію Української місії охорони полонених в середній і північній Європі (Комітет головноуповноваженого відпустив на допомогу полоненим 300 тис. крб. [28, ф. 1131, оп. 1, спр. 1, арк. 52]), Український державний театр, Український незалежний театр (його керівники отримали 3 млн. крб. [28, ф. 1131, оп. 1, спр. 1, арк. 153; 17, 1920, 5 лютого; 2, с. 95]), товариство «Українська філармонія» (50 тис. крб.) [28, ф. 1131, оп. 1, спр. 1, арк. 153 зв.], Комітет біженців з-під більшовицького режиму (на їх потреби було виділено 200 тис. грн. [17, 1920, 26 червня]), Громаду пол-

тавців і Слобожанці [17, 1920, 24 січня], Комітет галицьких українців, який опікувався поверненням своїх земляків у рідні місця (1 млн. крб.) [28, ф. 1131, оп. 1, спр. 1, арк. 238], Подільське товариство охорони пам'яток мистецтва та старовини (за його сприяння ця організація отримала допомогу в розмірі 300 тис. крб. [28, ф. 1131, оп. 1, спр. 1, арк. 162 зв.; 17, 1920, 13 лютого]), Кам'янецьку повітову народну управу (на її діяльність виділили 2 млн. грн. [17, 1919, 29 листопада]), Постійну комісію із вироблення історичного словника української мови (на її початкову роботу було асигновано 100 тис. крб. [28, ф. 1131, оп. 1, спр. 1, арк. 163 зв.; 17, 1920, 13 лютого]), Термінологічну комісію з перекладу чинних законів українською мовою [2, с. 23; 28, ф. 1131, оп. 1, спр. 10, арк. 30], Український клуб (йому видали спочатку аванс, а згодом допомогу в розмірі 175 тис. крб. [28, ф. 1131, оп. 1, спр. 1, арк. 86 зв., 182; 17, 1920, 13 лютого]), Педагогічне товариство імені Й. Г. Песталотці (отримало допомогу в розмірі 300 тис. крб. [28, ф. 1131, оп. 1, спр. 1, арк. 99]), Робітничий клуб, який проходив юридичне оформлення (100 тис. крб.) [28, ф. 1131, оп. 1, спр. 1, арк. 205], молодіжну громадську організацію – Раду студентських представників Кам'янець-Подільського державного українського університету (надано позику в розмірі 300 тис. крб. на відкриття дешевої їдальні для студентів і 200 тис. допомоги на видання молодіжного журналу «Нова думка» [17, 1920, 29 лютого]), Кам'янець-Подільський український народний університет (цей науково-популярний, просвітний навчальний заклад отримав 20 тис. крб. на видання лекцій для студентів [17, 1920, 18 січня]), офіційну українську газету «Наш шлях» (уряд надав Головноуповноваженому право щомісяця видавати редакції цього органу по 1 млн. крб.) [2, с. 95], курси для православних священників з українзації служби Божої [28, ф. 1131, оп. 1, спр. 24, арк. 27]. Позику в розмірі 4 млн. грн. на три роки під 6% річних отримала Кам'янецька повітова народна рада, управа Подільської залізниці – 200 тис. грн., без відсотків, Кам'янець-Подільська середня технічна школа – 25 тис. крб. авансу [28, ф. 1131, оп. 1, спр. 1, арк. 143 зв., 150; 17, 1919, 29 листопада].

Разом з тим обмеженість фінансового фонду Головноуповноваженого перешкоджала наданням допомоги іншим інституціям, які працювали на потреби українства. Зокрема, так і не змогли отримати фінансової підтримки від КГУ такі товариства, як «Січ» і «Союз українок», театр М.Садовського, який збирався за кордон і просив на цю мету 7 млн. крб., Кам'янець-Подільський народний університет на організацію навчальної праці у весняному семестрі 1919-1920 академічного року (на це було потрібно 642 тис. крб.), Козацька рада Слобожанщини (мала потребу в 500 тис. крб.), видавничі товариства «Дністер» і «Огнище» (просили позики) [28, ф. 1131, оп. 1, спр. 1, арк. 37, 43, 99, 103 зв., 120, 120 зв.].

КГУ на чолі з І. І. Огієнком допомагав також єврейським інституціям. Зокрема, сирітським притулкам малолітніх євреїв у Кам'янці-Подільському, Проскуріві, Фельштині, Вінниці і Могилеві-Подільському (на їх утримання виділили 905400 крб.), їдальні для малозабезпечених представників єврейської громади (543400 крб.), лікарні, відкритій єврейськими колами (80744 крб.), єврейській початковій школі для проведення ремонту приміщень (670001 грн.) [28, ф. 1131, оп. 1, спр. 1, арк. 158 зв., 159].

Коли виникали непорозуміння між редакціями українських періодичних видань і польською владою, що призводили до реквізиції окремих номерів газет чи певних матеріалів та накладання штрафів, повноважний представник Ради Народних Міністрів УНР займав виключно проукраїнську позицію. Відповідаючи на один з його протестів, глава уряду цивільних земель Волині і Подільського фронту 23 червня 1920 р. наголошував, що ним зроблені відповід-

ні розпорядження військової цензури більш уважно ставитися до українських часописів і не вилучати з друку статей, що нібито підривають авторитет польської держави в українському суспільстві [28, ф. 1131, оп. 1, спр. 6, арк. 272]. У даному випадку йшлося про матеріали, які висвітлювали становище поляків в регіоні, на фронтах, а також про бойову діяльність українського війська [25, с. 76].

Великою турботою І. І. Огієнка був захист права вихідців з Галичини, особливо студентської молоді, а також військового резерву, всіх прибулих до Кам'янця з інших місць, які стабільно були зайняті в різних сферах міського життя, продовжувати проживання в адміністративному центрі Поділля. Щоб зберегти *status quo*, він неодноразово звертався до високих польських чиновників, які в результаті переглядали своє рішення щодо термінів депортації і кінцець-кінцем так її і не здійснили [17, 1920, 21, 24 лютого, 9 березня].

Головноуповноважений захищав інтереси тих громадян, які через різні обставини були заарештовані польською владою, своїми зверненнями до вищих чиновників наполягав на звільненні українців (громадських діячів, студентів, учнів, інших молодих людей) з-під варті. Турбуючись про права групи ув'язнених, на яку поширювалася амністія, він навідався до буцегарні і розпорядився звільнити їх, за що отримав подяку від колишніх в'язнів [28, ф. 1131, оп. 1, спр. 6, арк. 190; 17, 1919, 30 листопада].

Ще одним важливим напрямом діяльності представника вищої української влади на Поділлі було збереження державного майна, закріпленого за різними інституціями. Відповідальність за його цілісність і неушкодженість наказом №3 головноуповноваженого від 16 листопада 1919 р. покладалася на їх керівників [28, ф. 1131, оп. 1, спр. 1, арк. 3]. Для вивезення з міста військового спорядження до вказаного українським урядом місця КГУ відпустив позику в розмірі 150 тис. крб. [28, ф. 1131, оп. 1, спр. 1, арк. 21 зв.]. На початку грудня І. І. Огієнко створив комісію для опису майна (її повна назва – «Комісія по справах забору польським військом державного та приватного майна»), яке реквізували представники сусідньої держави. Всі українські інституції отримали наказ Головноуповноваженого, який зобов'язував їх керівників складати протоколи всього того, що забрали поляки, і передавати до цієї комісії [19, с. 47]. Кам'янецька міська управа 1 грудня 1919 р. скаржилась, що польські жовніри самовільно вилучили 39 пудів борошна з міського млина, 2 тис. пудів цукру з базового складу, що знаходився на залізничній станції, інші продукти харчування, доставлені трьома транспортними потягами, 2 тис. пудів фуражу. Крім того, поляки реквізували підводи міського санітарного обозу для перевезення військових вантажів за Збруч [10, с. 82-83]. Коли стало відомо, що на складі ст. Кам'янець знаходяться реквізовані українською владою тканини (шовк, пліс, бархат), І. І. Огієнко негайно доручив міській управі прийняти їх під свій контроль [21, 1919, 29 листопада]. Але та не встигла виконати це розпорядження – польські інтенданти справилися швидше і відправили дефіцитні матеріали до Чорткова [10, с. 83]. Виконуючий обов'язки губерньського комісара Білинський 6 грудня 1919 р. свідчив, що «спирит, цукор, збіжжя, шкіра – все це щодня вивозиться невідомо куди і без дачі яких-небудь пояснень у цьому відношенні» [9, с. 88]. За словами І. І. Огієнка, станом на лютий 1920 р. «силою взято ... майна державного на мільярди карбованців» [4, с. 294]. Тому він бив на сполох, вказував на протиправність цих кроків, домагався їх відміни, однак цілком безуспішно. Згодом діяч зізнавався: «Протести мої приймаються чемно, але нічого по них не робиться» [4, с. 129]. І все ж, його заслугою стало те, що він зумів не допустити до низки державних об'єктів польську місію, яка прибула з Варшави «прийняти майно українського уряду» [20, с. 54]. Пильний нагляд за державною власністю сприяв тому, що, за І. І. Турменко, вдалося ще й вия-

вити нечесних українських чиновників, які розкрадали майно, завдаючи країні значних збитків. Тим самим було зменшено розбазарювання матеріальних цінностей УНР [25, с. 68]. Ад'ютант С. В. Пеллори О. Доценко, який добре знав про діяльність Головноуповноваженого щодо захисту інтересів УНР, стверджував, що той «обороняв українське громадянство від сусідських зазіхань, виривав од поляків, що тільки можна було вирвати, і все робив, керуючись все ж тільки інтересами нації» [4, с. 165-166]. Багаточисельні акти, складені комісією по опису майна наприкінці 1919 – на початку 1920 рр., були використані як доказ на Ризькій мирній конференції для відшкодування Польщею матеріальних збитків Радянській Україні [19, с. 48].

Частина зібраних І. І. Огієнком документів і матеріалів про порушення прав українських інституцій і громадян УНР були викладені у «Меморандумі в справі відношення польських властей до військ і урядовців Укранської Народної Республіки, що перейшли на територію Польщі, та в справі державного і приватного майна УНР, що привезене було на цю територію державними установами Республіки і окремими урядовцями, а також в справі поведження польських військових властей на території України, зайнятій польським військом на пропозицію Головного Отамана України» від 22 січня 1920 р. на ім'я Начальника Польської держави Ю. Пілсудського. Йшлося про спроби колонізації українських шкіл, конфіскацію державного майна на мільярди карбованців, арешти громадських діячів, припинення діяльності земських органів тощо [4, с. 138, 139].

Отже, Головноуповноважений і міністр ісповідань І. І. Огієнко у досліджуваній період наполегливо, рішуче і самовіддано виконував спеціальне доручення Ради Народних Міністрів УНР і за польського адміністрування в Подільському регіоні докладав багато зусиль для збереження українських інституцій, матеріальної підтримки їх діяльності, захисту прав громадян республіки і державного майна. Не завжди зусилля Головноуповноваженого і його міні-уряду приносили потрібний результат, особливо це стосується недопущення реквізиції приміщень, вирішення низки майнових питань, які викликали підвищену зацікавленість польських військовиків і набирали характеру протистояння. Десятки державних і громадських інституцій, які функціонували у Кам'янці-Подільському, змогли продовжити свою діяльність, приносячи користь національно-державній справі завдяки діловому і водночас толерантному підходу українського керманіча та очолюваної ним управлінської структури до розв'язання передусім їх матеріальних питань. За наказами Головноуповноваженого з його фонду фінансувалася частина шкіл, культурно-освітніх організацій, різних комісій, лікарень тощо. Вдалося забезпечити навчання у школах тисяч дітей, уберегти від смерті сотні хворих кам'янчан і козаків та старшин української армії, на лікування яких були знайдені кошти. Значну допомогу отримав від представника української влади Кам'янець-Подільський державний український університет. Чуйність і гуманність Головноуповноваженого міністра відчули тисячі урядовців, військовослужбовців, сотні студентів, сім'ї державних службовців і простих громадян, які не мали засобів для існування через втрату годувальників, а також чимало дітей, які залишилися без батьківської опіки. Мешканці державного і політичного центру УНР завдячували І. І. Огієнкові за допомогу у частковому подоланні зимової «хлібної кризи». Не обходив він увагою і потреби єврейської спільноти різних подільських міст і містечок.

Все це переконує, що представник вищого виконавчого органу УНР в межах наданих йому повноважень при допомозі створеної ним цивільної управлінської структури, що символізувала українську владу, забезпечив проведення політики в інтересах титульної нації, всіх громадян УНР, які проживали у підконтрольному йому районі. Досвід роботи І. І. Огієнка, нагромаджений

в складних революційних умовах, не втратив свого значення для вдосконалення гуманітарної політики незалежної України.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Хмельницької області.
2. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : док. і матеріали : у 2-х т., 3-х ч. / [упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін.]. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2006. – Т. 2. – 744 с.
3. Доценко О. Літопис Української революції : матеріали й документи до історії Української революції. 1917-1922 / Олександр Доценко. – К. ; Львів, 1923. – Т. II, кн. 4. – 364 с.
4. Доценко О. Літопис Української революції : матеріали й документи до історії Української революції. 1917-1922 / Олександр Доценко. – К. ; Львів, 1923. – Т. II, кн. 5. – 400 с.
5. Завальнюк О. М. І. І. Огієнко і польське адміністрування на території Поділля (листопад 1919 – липень 1920 рр.) / О. М. Завальнюк // Наук. праці Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-ту: іст. науки. – Кам'янець-Подільський, 1997. – Т. 1 (3). – С. 137-152.
6. Заводовський А. І. Огієнко – Головноуповноважений уряду УНР / Анатолій Заводовський // Духовна і науково-педагогічна діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження : наук. доповіді другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.). До 115-річчя від дня народження. – Кам'янець-Подільський, 1997. – С. 86-88.
7. Климчук О. Діяльність І. І. Огієнка на посаді Головноуповноваженого уряду УНР / Олександр Климчук // Духовна і науково-педагогічна діяльність І. І. Огієнка в контексті українського національного відродження (до 110-річчя від дня народження) : тези доповідей. – Кам'янець-Подільський, 1992. – С. 67-68.
8. Копилов А. О. І. І. Огієнко про польську військову присутність у Кам'янці-Подільському у 1919-1920 рр. / А. О. Копилов // Наук. праці іст. ф-ту Кам'янець-Подільського держ. пед. ін-ту. – Кам'янець-Подільський, 1996. – Т. 2. – С. 189-194.
9. Копилов А. О. Українські державні інституції в Кам'янці-Подільському восени 1919 – влітку 1920 року (за книгою І. І. Огієнка «Рятування України») / А. О. Копилов // Матеріали ІХ-ої Подільської іст.-краєзн. конф., присвяч. 50-річчю перемоги у Великій Вітчизняній війні. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 319-324.
10. Листи громадських діячів, представників української науки, культури і церкви до Івана Огієнка (митрополита Іларіона) 1910-1969 / упор.: І. Преловська та ін. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2011. – 744 с.
11. Ляхоцький В. П. Іван Огієнко – головноуповноважений міністр уряду УНР (1919-1920) / В. П. Ляхоцький // Матеріали міжн. наук. конф. «Відродження української державності: проблеми історії та культури» (13-16 трав. 1996 р., м. Одеса). – Одеса, 1996. – Ч. 1. – С. 80-81.
12. Ляхоцький В. П. Тільки книжка принесе волю українському народові... Книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / В. П. Ляхоцький. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2000. – 664 с.
13. Ляхоцький В. Фонд Головноуповноваженого уряду УНР на Поділлі як джерело дослідження заключного етапу визвольних змагань 1917-1921 рр. / Володимир Ляхоцький // Студії з архівної справи та документознавства. – К. : Держ. ін-т з архівної справи і документознавства, 1998. – Т. 3. – С. 111-118.
14. Мельник Е. М. Кам'янець-Подільська українська державна гімназія ім. С. Руданського (1918-1920 рр.) / Е. М. Мельник // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіом, 2007. – Т. 9. – С. 213-229.
15. Мельник Е. М. Подільська духовна семінарів / Е. М. Мельник // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіом, 2011. – Т. 18. – С. 16-28.

16. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – К. : Укр. письменник, 19993. – 413 с.
17. Наш шлях: щоденна демократична безпартійна газета. – Кам'янець-Подільський.
18. Огієнко І. Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва / Іван Огієнко // Наша культура: науково-літературний місячник. – Львів ; Варшава, 1936. – Кн. 8-9 (17). – С. 628-636
19. Огієнко І. Рятуння України: На тяжкій службі своєму народові. – 2-е вид. / Іван Огієнко. – Вінніпег : Тов-во „Волинь”, 1968. – 94 с.
20. Подольский край. – Каменец-Подольск, 1920.
21. Трудова громада: орган Кам'янецької організації УПСР. – Кам'янець-Подільський, 1920.
22. Сохацька Є. «Молюся за весь Рідний Край...»: Штрихи до життєпису Івана Огієнка та його культурологічної діяльності / Євгенія Сохацька. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М. І., 2007. – 276 с.
23. Тимошик М. Іван Огієнко як державотворець (кам'янецький період) / М. Тимошик // Духовна і науково-педагогічна діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження : наук. доповіді другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.). – С. 14-16.
24. Тимошик М. С. Голгофа Івана Огієнка: українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності / М. С. Тимошик. – К. : Заповіт, 1997. – 229 с.
25. Тюрменко І. І. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона) : монографія / І. І. Тюрменко ; передм. Н. І. Миронець. – К., 1998. – 282 с.
26. Тюрменко І. І. Іван Огієнко – Головноуповноважений уряду УНР (листопад 1919 – жовтень 1920 рр.) / І. І. Тюрменко // Наук. записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень. – К., 1999. – Вип. 7. – С. 256-268.
27. Тюрменко І. І. Іван Огієнко – Головноуповноважений уряду УНР (листопад 1919 – жовтень 1920 рр.) / І. І. Тюрменко // Укр. іст. журн. – 1999. – № 5. – С. 101-109; № 6. – С. 101-111.
28. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.

On the basis of archives and published sources, as well as works of contemporary Ukrainian historians, the activity of the Commissioner-in-Chief of the UNR authority Ivan Ohienco, aimed at versatile supporting of the citizens and institutions in Ukraine, which were functioning on the territory of Podillia at the times of Polish military and civic attendance, is being investigated.

Key words and word-combinations: Ivan Ohienco, Ukrainian institutions, citizens of UNR, Polish administration, powers, properties, contend for the Polish administration's actions, financing, material support.

Отримано: 28.08.2012 р.